

Leo de Haan, Rob de Groot en
Peter van Rijsbergen

1. INLEIDING

In hun artikel over internationale en interne sociaal-ekonomische ongelijkheid in Afrika stellen Shaw en Grieve (1977) vast dat een volledige theorie over 'de staat in Afrika' ontbreekt. Zijzelf beschouwen de staat in Afrika als een instelling waarop sociale klassen invloed proberen uit te oefenen en zelfs als een structuur of instrument via welke bepaalde klassen over andere een dominante positie kunnen innemen (Shaw en Grieve, 1977, p. 378). In Afrika zijn er volgens hen sinds de dekolonisatie twee hoofdrichtingen te onderscheiden in de ontwikkeling van de staat, namelijk staatskapitalisme en staatssocialisme.

Beide kenmerken zich door een concentratie van macht rond het staatsapparaat, maar bij de eerste neemt privé-kapitaal een belangrijke plaats in en bij de tweede het gemeenschappelijk eigendom van produktiemiddelen. Ze citeren instemmend Ghai die de eerste richting als een 'localisation of capitalism' beschouwt met een groeiende sociale ongelijkheid als gevolg en de tweede een "socialist approach" noemt met de mogelijkheid een dergelijke ongelijkheid te vermijden (1977, p. 384).

Essentieel in beide ontwikkelingsrichtingen zijn de 'parastatals': semi-staatsinstellingen, staatsbedrijven en dergelijke waarin staatskapitaal en buitenlands kapitaal samenwerken. Ze zouden op de eerste plaats de externe afhankelijkheid van de staat en de 'ruling class' belichamen en hun bijdrage leveren aan de richting waarin de staat zich ontwikkelt. In het staatssocialisme zouden de

* Dit artikel is een bewerking van en aanvulling op de resultaten van het leeronderzoek 'Staat en landbouw in Oost-Afrika', dat in 1980/81 werd uitgevoerd door 13 doktoraalstudenten van de vakgroep Polygoon (Politieke Geografie en Geografie van Ontwikkelingsvraagstukken) aan de Universiteit van Amsterdam, met begeleiding van Leo de Haan, Annemieke van Haastrecht en Bernhard Schellenberger. Het deelonderzoek over Tanzania werd uitgevoerd door Rob de Groot, Margot Pop, Tom Ras, Hans Roth en Peter van Rijsbergen. Met dank aan Annemieke van Haastrecht en Bernhard Schellenberger voor hun waardevolle opmerkingen.

aandelen namens het volk door de staat beheerd worden. Over parastatals in het staatskapitalisme zijn de schrijvers echter onduidelijk, met name als zij zich afvragen of het ontstaan van een lokale ondernemersklasse er nu wel of niet door wordt bevorderd (1977, p. 378-384, 388).

Meer duidelijkheid hierover verschaft Petras (1977) in een artikel over het staatskapitalisme in de Derde Wereld. De staat gaat volgens Petras als reactie op het zwakke optreden van "lokale privé-kapitalisten" in een konkurrentiestrijd met buitenlands kapitaal optreden als substituut voor de privé-sektor en gaat staatsbedrijven oprichten.

Een begeleidend verschijnsel bij een staatskapitalistische ontwikkeling kunnen volgens Petras privé-investeringen van burokraten zijn. Door accumulatie van rijkdom (hoge salarissen) en met behulp van staatssteun door hun invloed in het staatsapparaat verkrijgen, ontstaan steeds meer privé-ondernemingen (Petras, 1977, p. 8). Hierin zouden we aanzetten kunnen zien van een ontwikkeling in kapitalistische richting die niet of minder door de staat wordt beheerst, maar het zou evengoed een bestending van het staatskapitalisme kunnen inhouden omdat de privé-investerende burokratie zich door middel van het staatskapitalisme reproduceert. In een groot aantal studies over de staat in Afrika, zoals die van Magubane (1976) over Afrika in het algemeen, Langdon (1977), Leys (1978), Swainson (1977) en Kitching (1977) over Kenia, Freyhold (1977) en Cliffe (1973) over Tanzania en Shaw (1976) over Zambia, overheerst eveneens de opvatting dat de staat een door sociale klassen beïnvloed of beheerst geheel van instellingen is. Langdon (1977, p. 92) drukt zich wat dat betreft het sterkst uit. Lamb citerend stelt hij

"the essential point is, that the state takes on the central role of managing and representing the myriad encounters and struggles between classes".

Voor een beter inzicht in het optreden van de staat is volgens deze schrijvers dan ook een analyse van de klassenstructuur nodig. Niettemin lijkt het onvoldoende, met name in de Afrikaanse context, om het staatsoptreden uitsluitend als een resultante van klassebelangen op te vatten. Zo waarschuwt Petras ervoor dat 'national liberation' soms kan onttaarden in etnische dominantie. Etnische of regionale banden kunnen bovendien dienen als middel

"for creating cross-class bands and peasant loyalties towards the ruling class" (Petras, 1977, p. 15).

In dit artikel waarin we de effecten van het staatsoptreden op de ruimtelijke structuur in Tanzania na de onafhankelijkheid willen analyseren, beperken we ons tot het staatsoptreden met betrekking tot de landbouw. Allereerst is de landbouw met 84 % van de beroepsbevolking en met een bijdrage van 45 % aan het Bruto Nationaal Produkt veruit de belangrijkste productiesector (World

Bank, 1979: 162 en 130). In de periode waarop dit onderzoek betrekking heeft (1967 - 1974) ging het zelfs om ongeveer 90 % van de beroepsbevolking en 40 % bijdrage aan het BNP (Van der Mark, 1975, p. 42-43). Ten tweede wordt aan de landbouw een belangrijke plaats toegekend in het ontwikkelingsproces van Tanzania als gevolg waarvan de staat via planning en ondersteuningsactiviteiten een belangrijke invloed op de landbouw zal hebben. Deze redenen maken de landbouw tot een interessant onderzoeksveld om de gevolgen voor de ruimtelijke structuur van het staatsoptreden in Tanzania te analyseren.

Het is door deze afperking mogelijk dat de rol van de parastatals onderbelicht raakt. De bijdrage van parastatals aan het BNP van Tanzania steeg van 2 % in 1964 tot 6,9 % in 1967 en 9,1 % in 1972. Zij domineren echter met name de mijnbouwsector en de nutsbedrijven, terwijl hun aandeel in de totale toegevoegde waarde in de agrarische sector slechts 2,3 % is (Clark, 1978, p. 63-65).

We wilden met name vaststellen of er sprake was van een ruimtelijke ongelijkheid in het staatsoptreden, waardoor dat veroorzaakt werd en welke ruimtelijke en sociaal-ekonomische gevolgen dat had. Omdat ruimtelijk specifiek empirisch materiaal over Tanzania slechts in zeer beperkte mate beschikbaar was en dan nog alleen op regionaal nivo onderling vergelijkbaar was, waren we uiteindelijk gedwongen om het onderzoek tot regionale structuur c.q. regionale ongelijkheid te beperken. Daarbij kwam bovendien het probleem dat vanwege het gebrekkige empirische materiaal vaak volstaan moest worden met een statisch beeld en ontwikkelingen slechts in kwalitatieve termen konden worden geschetst.

Werkwijze

Onze analyse wordt vanwege bovenstaande overwegingen en beperkingen verder toegespitst op de vraag of er een relatie is aan te tonen tussen de regionale structuur (regionale ongelijkheid) van het staatsoptreden ten aanzien van de landbouw enerzijds en de verschillende belangengroeperingen die samenwerken in de staat anderzijds.

We beginnen het onderzoek daarom met een inventarisatie van de verschillende belangengroeperingen in Tanzania. Hieruit denken we één of meer hypothesen te kunnen afleiden over de doelgroep(en) van het Tanzaniaanse staatsoptreden ten aanzien van de landbouw en de gevolgen daarvan voor de regionale structuur. De achterliggende verwachting is dat belangengroeperingen hun invloed op de staat zullen aanwenden om de landbouwmaatregelen met name op die (doel)groep(en) van agrarische producenten te richten waarvan de belangen samenvallen of het meest overeenkomen met die van de belangen-

groepering. Dat betekent dat vervolgens een aantal landbouwmaatregelen van de staat voor wat betreft doelgroep(en) en regionale verschillen onderzocht moeten worden. Ook moet aangegeven worden, op basis van de inventarisatie van belangengroeperingen, welke belangengroepen c.q. doelgroepen van agrarische producenten in de Tanzaniaanse landbouw onderscheiden kunnen worden. Vervolgens zullen de onderlinge relaties moeten worden aangetoond zodat aan de hand daarvan kan worden vastgesteld of de regionale ongelijkheid in het optreden van de Tanzaniaanse staat ten aanzien van de landbouw (mede) het resultaat is van de invloed van bepaalde belangengroeperingen op de staat, waardoor de landbouwmaatregelen ten goede komen aan bepaalde (doel)groep(en) van agrarische producenten.

2. DE ONTWIKKELING VAN DE KLASSENSTRUKTUUR IN TANZANIA

Terwijl we in de inleiding hebben vastgesteld dat een inventarisatie van belangengroepen naast aandacht voor klassebelangen eveneens aandacht moet schenken aan etnische en regionale belangengroepen is deze paragraaf toch vooral gericht op de ontwikkeling van klassen en hun belangen in Tanzania. Enerzijds wordt dat veroorzaakt doordat we bij gebrek aan een zelfstandig empirisch onderzoek genoeg moeten nemen met een inventarisatie van de ons ter beschikking staande literatuur, waarin echter sterk de nadruk wordt gelegd op klassebelangen. Anderzijds is gaandeweg het onderzoek de indruk ontstaan dat etnische en regionale belangengroepen in Tanzania relatief minder belangrijk zijn, mogelijk vanwege de grote etnische verscheidenheid van de Tanzaniaanse samenleving en de afwezigheid van een numeriek dominerende etnische groep (de 14 grootste stammen in Tanzania vormen slechts 55 % van de bevolking).

Verder moet worden vermeld dat deze paragraaf enigszins de sporen draagt van het gebrek aan empirisch materiaal in veel studies over de ontwikkeling van de klassenstructuur in Tanzania waardoor een aantal auteurs sterk hypothetisch te werk zijn gegaan. Magubane (1976), Leys (1978) en Mutiso (1977) hebben voor andere Afrikaanse landen aangetoond dat sociale differentiatie in de prekoloniale periode de klassestructuur na de dekolonisatie beïnvloedde. Daarom beginnen we onze inventarisatie in deze paragraaf in de prekoloniale periode.

De pre-koloniale structuur

Het pre-koloniale Tanzania werd gedomineerd door niet-kapitalistische produktiewijzen waarvan de kern werd gevormd door betrekkelijk weinig gehierarchiseerde dorpsgemeenschappen die de reproductie

tie van de gemeenschap garandeerden. Ondanks het overwegend zelfvoorzienende karakter van deze gemeenschappen ontstonden een aantal, vooral op de kust gerichte, lange-afstand handelsnetwerken, waardoor de ruimtelijke integratie van het gebied werd versterkt. Toen de handel onder invloed van Arabische handelskapitalisten aan de kust en op Zanzibar een steeds exploitatiever karakter kreeg door de grotere nadruk op slaven en ivoor, verzwakten daardoor volgens Slater (1975, p. 149) de sociaal-ekonomische structuren. De Duitse penetratie aan het eind van de 19de eeuw werd hierdoor vereenvoudigd. Naast de zelfvoorzienende dorpsgemeenschappen in het binnenland waren in de steden en plantagegebieden aan de kust aan de vooravond van de Duitse kolonisatie onder andere klassen van Afrikaanse slaven en arbeiders en van Arabische en Aziatische plantagebezitters en handelaren uitgekristalliseerd (Iliffe, 1979, p. 40-87; Bryceson, 1980, p. 285-289).

De koloniale periode

De Duitse koloniale penetratie (1884 - 1914) leidde pas tot grote wijzigingen in de sociaal-ekonomische structuur na de aanleg van spoorwegen aan het begin van de 20ste eeuw. De aan de vooravond van de kolonisatie aanwezige klassen gingen op in nieuwe. Europese settlers vestigden plantages in de vruchtbare gebieden van het noordoosten en langs de spoorwegen. Met behulp van politieke (dwang) en ekonomische (belasting) middelen werd een arbeidsmigratie op gang gebracht naar de kapitalistische sektor in de settlergebieden en de steden.

Een deel van de spoorwegarbeiders die uit Azië waren agetrokken vestigde zich permanent en vormde langzaam een klasse van (klein-)handelaren. Ze vervulden in de hele koloniale periode een belangrijke funktie als tussenpersonen tussen Afrikaanse producenten enerzijds en Europese (handels)firma's en de koloniale staat anderzijds.

Op het platteland was een kleine groep Afrikanen, waaronder traditionele chiefs, in staat op meer duurzame wijze privé-bezit te akumulieren (Iliffe, 1979, p. 88-167).

De politiek van de Britse koloniale staat na 1919 hield in zoverre een wijziging in dat de vestiging van nieuwe Europese settlers tegengewerkt werd. Daardoor heeft deze klasse niet zoals elders in Oost-Afrika een bijzonder invloedrijke positie kunnen verwerven.

De exportekonomie steunde dan ook naast de grootschalige kapitalistische produktie op settlerbedrijven en plantages van buitenlandse ondernemingen, op de niet-kapitalistische produktie van Afrikaanse peasants. Omdat de kapitalistische landbouw vooral werkte met Afrikaanse seizoensarbeiders die voor hun reproductie deels

van hun dorpsamenleving afhankelijk bleven, was het belang van de niet-kapitalistische sektor voor de exportproduktie in feite nog groter.

Dalende wereldmarktprijzen vooral van sisal deden het belang van de kapitalistische landbouw in de laat-koloniale periode (na de Tweede Wereldoorlog) verder afnemen. Tegelijkertijd stimuleerde de koloniale staat de modernisering van de peasant-landbouw. Het aantal peasants dat in de markt geïntegreerd werd steeg daardoor. De koloniale staat richtte haar inspanningen met name op rijkere en meer gekommercialiseerde peasants. Een aantal peasants groeide daardoor uit tot wat in de literatuur over Tanzania meestal 'kulakken' worden genoemd. Dit zijn Afrikaanse boeren die produktiemiddelen in privé-bezit hebben, kapitaal akumuleren en met loonarbeiders werken.

Over het algemeen zijn de geraadpleegde auteurs het er over eens dat de kulakken geen nationale klasse vormen, maar niettemin op plaatselijk nivo een belangrijke invloed kunnen hebben (Shivji, 1976, p. 50; Brett, 1973, p. 295; Raikes, 1978, p. 295-296).

De klasse van Aziatische handelaren verstevigde in de Britse periode haar positie van intermediair. Hoewel deze klasse zowel bestond uit grote als kleine handelaren, wordt ze meestal aangeduid als een 'kommerciële bourgeoisie' (Shivji, 1976, p. 45-49; Brett, 1973, p. 294-304).

De toenemende handel, uitbreiding van het koloniale apparaat en enkele buitenlandse investeringen in de industrie deden de kapitalistische sektor in de steden groeien en een stedelijk proletariaat ontstaan. Vooral de bovenste laag van deze klasse, ook wel 'labour aristocracy' genoemd, was minder van de dorpsamenleving afhankelijk dan het agrarisch proletariaat, omdat hun werk beter betaald werd en een permanent karakter had. Eveneens in de steden ontstond wat Shivji noemt een Afrikaanse 'petty bourgeoisie': een nogal prozaïsche benaming voor een bonte groep van voornamelijk Afrikaanse intellektuelen, winkeliers en andere kleine handelaren en lagere ambtenaren.

De onafhankelijkheidsstrijd

In de vijftiger jaren spitsten de tegenstellingen zich toe. Peasants en 'kulakken' organiseerden zich in 'cooperatives' teneinde de Aziatische tussenhandel buitenspel te zetten (Raikes, 1978, p. 296). Het stedelijk proletariaat organiseerde zich in vakbonden en ging over tot stakingen.

In het algemeen richtten de Afrikaanse klassen hun strijd tegen de koloniale staat, de Aziatische 'kommerciële bourgeoisie' en buitenlandse kapitaalbelangen.

Afrikaanse intellektuelen, in wier midden ideeën over afrika-

nisering en onafhankelijkheid tot ontwikkeling waren gekomen, organiseerden deze onvrede onder de bevolking. Zij gaven leiding aan de Tanganyikaanse onafhankelijkheidsbeweging (TANU) waarin alle andere Afrikaanse groepen als peasants en kulakken, arbeiders, ambtenaren en handelaren verenigd waren (Shivji, 1976, p. 49 en 56). De onderlinge tegenstellingen in de onafhankelijkheidsbeweging raakten door de onafhankelijkheidsstrijd op de achtergrond. Niettemin bleken in de leiding van de onafhankelijkheidsbeweging bepaalde etnische groepen als Chagga, Haya, Sukuma en Nyakyusa sterk vertegenwoordigd: waarschijnlijk niet toevallig groepen uit regio's die in de exportproductie waren geïntegreerd en/of bijvoorbeeld ook betere onderwijsvoorzieningen kenden.

Ten tijde van de onafhankelijkheid in 1961 had de leiding van de onafhankelijkheidsbeweging de sleutelposities in het staatsapparaat ingenomen. Er kon daardoor in de post-koloniale samenleving een nieuwe groep van Afrikaanse burokraten tot ontwikkeling komen die wordt aangeduid in de literatuur als 'ruling class' of zelfs als een 'burokratische bourgeoisie' (Shivji, 1976, p. 60-65).

De post-koloniale periode

In de eerste jaren na de onafhankelijkheid werden een aantal ingrijpende maatregelen door de staat genomen, zoals de nationalisatie van grond en buitenlandse bedrijven, en van bedrijven van de Aziatische 'kommerciële bourgeoisie'.

In de agrarische sektor organiseerden peasants 'self-help schemes'. Het ontwikkelingsbeleid van de staat bleef echter verder nagenoeg ongewijzigd vergeleken met het beleid van de koloniale staat. Het streven was vooral gericht op modernisering en stijging van de agrarische productie, en richtte zich daarbij op de rijkere, meer gekommercialiseerde peasants. Op politiek nivo probeerde men de invloed van deze groep echter te minimaliseren.

Naarmate de 'burokratische bourgeoisie' haar greep op het staatsapparaat wist te versterken groeiden de tegenstellingen met de stedelijke 'petty bourgeoisie', die een afrikaniseringsproces wilde doorvoeren via een snelle inname van de posities van de Aziatische 'kommerciële bourgeoisie'. De burokraten stelden zich achter een afrikaniseringsproces via de koöperatieve beweging (Shivji, 1976, p. 68-69).

Als reactie op de toenemende sociale tegenstellingen na de onafhankelijkheid zoals de vorming van een nieuwe (Afrikaanse) elite van ministers en andere hoge burokraten en handelaren, op de toenemende inkomensverschillen onder andere tussen stad en platteland en op de stagnatie van de economie, werd in 1967 de Arusha Declaration afgekondigd. Deze verklaring moest een nieuw tijdperk van socialistische ontwikkeling op basis van self-reliance inluiden.

Samengevat bepaalde de Arusha Declaration het volgende (Shivji, 1976; Ingle, 1972, p. 6):

- Het koloniale model van economische groei zou worden verlaten en de afhankelijkheid van buitenlands kapitaal en buitenlandse hulp zou worden verminderd.
- Er zouden socialistische dorpsprojecten worden opgezet: de Ujamaa-dorpen. Handel en industrie moesten zich in dienst stellen van deze dorpsprojecten.
- Het doen en laten van burokraten werd gereguleerd in die zin dat ze geen aandelen in bedrijven mochten bezitten, geen functies in de partikuliere sektor mochten bekleden, geen huizen mochten bezitten die verhuurd werden, geen dubbele salarissen mochten ontvangen en dergelijke.

Deze ontwikkelingen betekenden enerzijds een versteviging van de greep van de 'burokratische bourgeoisie' op het staatsapparaat tegenover andere klassen in de Tanzaniaanse samenleving, met name tegenover kapitaalbezitters uit de partikuliere sektor die geen politieke posities konden verwerven. Anderzijds werd door de burokraten de weg afgesneden naar het gebruik van hun machtspositie ten behoeve van een accumulatie van privé-kapitaal.

Hypothesevorming

Vanwege bovengenoemde ontwikkelingen en door het invloedrijke en charismatische leiderschap van Nyerere in deze kwesties mogen we verwachten dat het staatsoptreden ten aanzien van de landbouw niet gericht is op een verwerving van privé-bezit van burokraten of op de ondersteuning van privé-bedrijven van enige andere klasse. We verwachten daarentegen een socialistische ontwikkeling die ten goede komt aan de gehele samenleving: het streven naar een 'egalitarian society'. Voor de landbouw betekent dat een beleid ten gunste van de massa van agrarische producenten: de peasants.

Hoewel er voor de Arusha Declaration reeds een aantal kollektiviseringsprojecten spontaan waren ontstaan beschouwen we de socialistische ontwikkeling van na 1967 niet als op gang gebracht en gedragen van onderaf door de klasse van peasants maar als een in essentie van bovenaf opgelegde ontwikkeling doorgevoerd door een niet-agrarische 'burokratische bourgeoisie'. De motieven van deze burokraten om een socialistische ontwikkeling op gang te brengen laten zich slechts raden. Ze zouden kunnen voortkomen uit het charismatische leiderschap van Nyerere, of uit overwegingen van een of ander nationaal belang, of uit overwegingen om verzekerd te zijn van een aanhang onder grote delen van de bevolking omdat de weg naar het verwerven van een eigen economische basis werd afgesneden.

Gezien de inventarisatie van de ontwikkeling van de klassestructuur kunnen we in de Tanzaniaanse landbouw verschillende be-

langengroepen onderscheiden. Allereerst een grote klasse van peasants die verder nauwelijks is te scheiden van het agrarische proletariaat gezien de onderlinge uitwisselingen (seizoensarbeid). Vervolgens kunnen we nog een groep van zogenaamde 'kulakken' aan geven en tenslotte een kleine groep eigenaars of managers van (voormalige) settlerbedrijven, plantages en staatsboerderijen. Onze hypothese met betrekking tot de maatregelen van de Tanzaniaanse staat ten aanzien van de landbouw formuleren we in eerste instantie als volgt: de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw na 1967 zijn gericht op, en komen ten goede aan, een socialistische transformatie van de agrarische produktie wat een toenemende regionale ongelijkheid tot gevolg heeft tussen gebieden waar deze transformatie wel en niet plaatsvindt.

De transformatie van de agrarische produktie in Tanzania werd na 1967 vertaald in de opbouw van kollektieve produktie-activiteiten op het platteland: de zogenaamde ujamaa-dorpen. De produktie in deze dorpen zou eerst moeten geschieden op koöperatieve basis. Allengs zou steeds meer grond in kollektief bezit moeten komen, zodat ten slotte sprake zou zijn van kollektieve produktie-eenheden, waar de grond kollektief bewerkt zou worden, de produktiemiddelen kollektief bezit zouden zijn en andere dorpsactiviteiten gemeenschappelijk zouden worden uitgevoerd. Op deze wijze zou een 'egalitarian society' tot stand kunnen worden gebracht.

We verwachten daarom dat de doelgroep van de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw dat gedeelte van de klasse van peasants zal zijn, dat zich in ujamaa-dorpen heeft verenigd. Verder moet worden opgemerkt dat veel gegevens over de Tanzaniaanse landbouw bedrijfskenmerken of bedrijfstypen betreffen en niet agrarische producenten.

We herformuleren daarom nu onze hypothese als volgt: de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw zijn na 1967 gericht op de ujamaa-dorpen en zijn daardoor regionaal ongelijk verdeeld omdat ze vooral aan gebieden ten goede komen waar zich ujamaa-dorpen ontwikkelen.

3. DE STAATSMATREGELEN TEN AANZIEN VAN DE LANDBOUW

Terwijl meer dan 90 % van de Tanzaniaanse bevolking direkt afhankelijk is van de landbouw is de bijdrage van deze sektor aan het BNP zo'n 40 % hetgeen een indicatie vormt voor de lage produktiviteit. Meer dan de helft van die bijdrage komt voor rekening van voedselproduktie voor eigen gebruik, de rest is gekommercialiseerd. Doordat na de onafhankelijkheid sommige plantages gesloten werden en settlers vertrokken nam de groep loonarbeiders af van zo'n

200.000 in 1962 tot rond 120.000 in de periode van dit onderzoek. Daartegenover staat een groep van bijna 5 miljoen peasants (Van der Mark, 1975, p. 42-43; World Bank, 1976, p. 514).

Neerslagverschillen vormen een belangrijke verklaring voor het landbouwpatroon in Tanzania. Niet meer dan 1/3 deel van het oppervlak ontvangt meer dan 750 mm neerslag: een grens waarboven produktie een redelijke kans op sukses heeft. Van noord naar zuid strekt zich in midden-Tanzania een droge zone uit waar landbouw zonder irrigatie uiterst onzeker is, met uitzondering van het door stuwingsregens beheerste Kilimanjaro-gebied. Tanzania's belangrijkste exportprodukten zijn uit de landbouw afkomstig: koffie, katoen en sisal zijn de belangrijkste, daarnaast zijn cashewnoten, thee, tabak en pyrethrum nog van belang. Vanwege klimaat- en bodem-oorzaken heeft elk gewas zijn eigen produktiegebied. Koffie wordt verbouwd op de hellingen van de bergen in de regio's Kilimanjaro, Arusha en West Lake. Katoen komt vooral uit de gebieden rond het Victoria Meer, sisal aan de kust in Tanga, en cashewnoten in vrijwel het gehele kustgebied. Regio's waar bij uitstek handelsgewassen worden verbouwd zijn Kilimanjaro (overwegend Chagga-stam), Tanga, Mwanza (Sukuma's) en West Lake (Haya's). In de droge en dunbevolkte regio's Dodoma, Kigoma, Singida en delen van Tabora worden nauwelijks handelsgewassen geproduceerd.

Het belangrijkste voedselgewas voor eigen gebruik is maïs, hoewel in de drogere gebieden eerder sorghum en gierst verbouwd worden.

Ujamaa-dorpen

Hierboven is aangegeven dat stimulering door de Tanzaniaanse staat van een socialistische ontwikkeling voor de landbouw neer zou komen op een stimulering van de ujamaa-dorpen op het platteland. Deze dorpen zouden de basis voor een in aanvang koöperatieve en later kollektieve agrarische produktie moeten gaan vormen. De samenwerking in dorpsverband zou daarnaast ook allerlei voordelen op het gebied van mogelijke mechanisatie, de inkoop van kunstmest en zaden en de afzet van geproduceerde gewassen, onderwijs en gezondheidszorg, leidingwater etcetera met zich mee kunnen brengen.

Al in de eerste jaren na de onafhankelijkheid was er op kleine schaal reeds sprake van een ontwikkeling in de richting van gemeenschappelijke agrarische produktie. Volgens Hyden (1980, p. 100) kwam deze ontwikkeling vooral voor in de arme gebieden met

"empty cultivable land and with a limited exposure to the monetary economy".

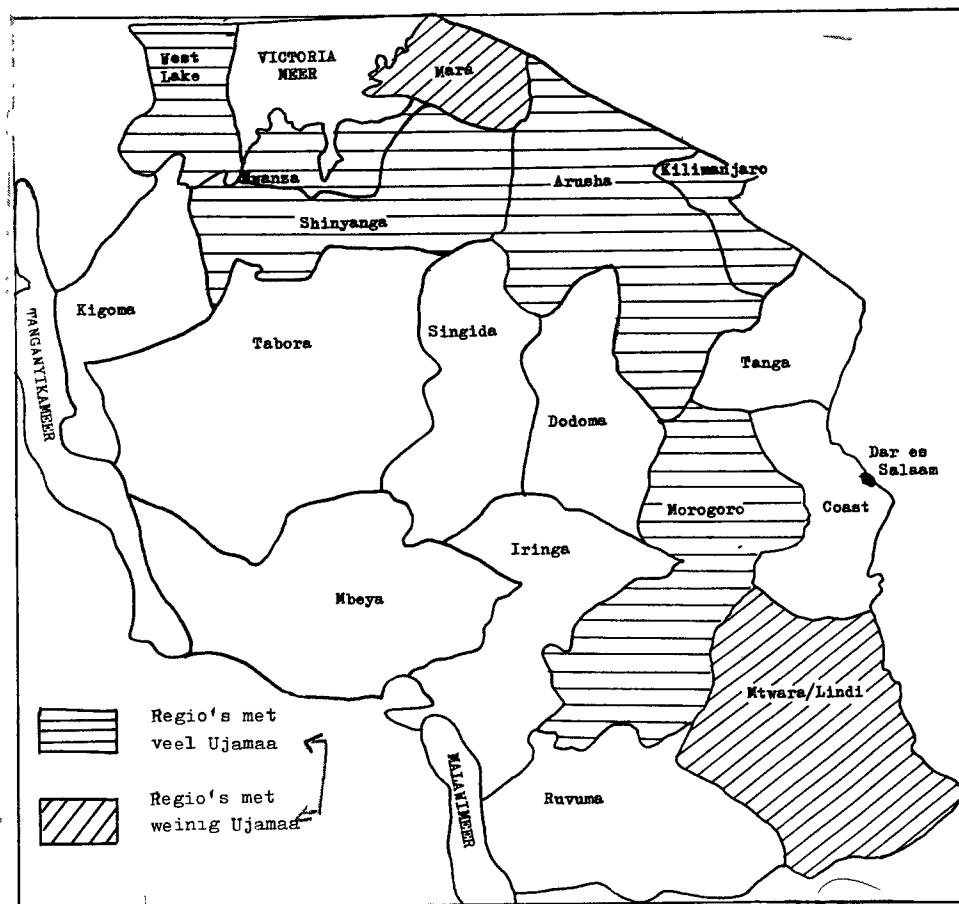
Na 1967 zou de ujamaa-ontwikkeling niet meer beperkt mogen blijven tot enkele projekten, maar moest een socialistische ontwikkeling door middel van een 'frontal approach' gerealiseerd worden. Dat betekende dat overal en met inzet van alle middelen vooruitgang in de

richting van ujamaa moest plaatsvinden. De manier waarop een en ander geregeld moest worden werd voor een groot deel overgelaten aan plaatselijke en regionale initiatieven, die van elkaar konden verschillen al naar gelang opvattingen en omstandigheden anders waren. Al snel bleek echter, dat ujamaa het beste van de grond kwam in de dunnerbevolkte en armere delen van Tanzania, met name de regio's Mtwara-Lindi en Iringa (zie tabel 1 en kaart 1). Mara vormt hierop een uitzondering. Veel moeilijker is het vast te stellen of uitsluitend peasants of ook andere belangengroeperingen in de landbouw bij de vorming van ujamaa-dorpen betrokken waren. In 1971 werd de deelnemingsgraad aan ujamaa-dorpen niettemin door de staat als te laag beoordeeld. De staat begon een steeds meer dwingende rol te spelen bij de totstandkoming van ujamaa-dorpen. Excessen als het platbranden van oude dorpen om de bewoners te dwingen zich in het nieuwe ujamaa-dorp te vestigen, kwamen voor (Van der Mark, 1975, p. 71-73). Als gevolg hiervan nam het percentage van de bevolking in ujamaa-dorpen aanzienlijk toe, met name in de regio's Coast, Dodoma, Iringa, Mtwara-Lindi, Shinyanga en Singida (tabel 1). Tegelijkertijd echter werd aan veel dorpen het predikaat ujamaa gegeven waar nog bijna geen verwezenlijking van coöperatieve productie had plaats gevonden. Grote voorzichtigheid moet

Tabel 1: Percentage van de rurale bevolking woonachtig in ujamaa-dorpen, per regio

regio	1971	1973
Arusha	1.3	2.6
Coast	6.0	18.3
Dodoma	5.9	12.5
Iringa	10.8	19.2
Kigoma	6.3	7.1
Kilimanjaro	0.3	0.6
Mara	15.5	15.6
Mbeya	4.6	16.0
Morogoro	0.7	3.2
Mtwara/Lindi	34.7	62.5
Mwanza	0.7	4.6
Ruvuma	2.7	5.1
Shinyanga	1.3	10.0
Singida	2.7	11.7
Tabora	3.2	6.4
Tanga	2.7	4.3
West Lake	1.8	2.8

Bronnen: 1971: Economic Survey 1970/71
1973: berekend naar Hirst (1978)



Kaart 1. Tanzania, regionale ongelijkheid in Ujamaa-ontwikkeling (1971)

dus betracht worden bij het interpreteren van de groei in het percentage ujamaa-bevolking (na 1971) als een ontwikkeling in de richting van socialistische produktie. Droogte, dalende produktiviteit als gevolg van het verlaten van 'oude' gronden, hongersnood en verzet van de boeren leidden vervolgens in 1974 weer tot een vermindering van de druk vanuit de staat. Sindsdien is dat percentage van de bevolking in de ujamaa-dorpen slechts langzaam toegenomen.

Samenvattend kunnen we opmerken dat na 1971 de groei in de ujamaa-bevolking steeds minder te maken heeft met een ontwikkeling in socialistische richting, dat onduidelijk is welke agrarische producenten vooral in de ujamaa-dorpen participeerden, maar wel dat de ujamaa-dorpen in de armere en dunner bevolkte regio's het eerst tot ontwikkeling kwamen en juist niet in de rijkere en dichter bevolkte regio's.

Landbouwmaatregelen

De activiteiten van de staat ten aanzien van de landbouw omvatten in theorie een breed scala van mogelijkheden. De volgende terreinen leken ons in principe van belang om in dit onderzoek te betrekken:

- staatsuitgaven; de financiële uitgaven van de staatsinstellingen betreffende de agrarische produktie;
- landbouwvoorlichting en landbouwonderwijs; de activiteiten gericht op de verspreiding van kennis over agrarische produktie;
- onderzoek naar en verspreiding van middelen die de agrarische produktie kunnen verhogen (bijvoorbeeld kunstmest, verbeterde variëteiten);
- marketing; in- en verkoop van agrarische produkten, de staatsinstellingen die zich ermee bezighouden en het gevoerde prijsbeleid;
- kredieten; kredietverschaffing ten behoeve van agrarische produktie;
- infrastructuur; verkeersnetwerk ten behoeve van agrarische produktie.

De beschikbare informatie over de landbouw in Tanzania heeft een verantwoorde keuze uit en operationalisatie van deze mogelijke onderzoeksterreinen niet toegelaten. De belangrijkste eisen aan de bruikbaarheid van het materiaal waren dat het (enig) inzicht moest geven aan welke (doel)groep(en) in de landbouw de activiteiten van de staat ten goede kwamen, hoe de activiteiten regionaal gedifferentieerd waren en hoe ze zich in de tijd ontwikkelden. De beschikbare gegevens dwongen ons echter tot een zeer bepaalde keuze uit de opgesomde terreinen en een zeer beperkte en specifieke operationalisatie daarvan aan de hand van enkele variabelen, die wel regionaal gespecificeerd konden worden (hoewel slechts per 'region' en niet per 'district'), maar waarvan geen kwantificeerbare ontwikkeling in de tijd kon worden aangegeven en ook de doelgroep(en) niet altijd konden worden vastgesteld.

Dit onderzoek beperkt zich daarom tot de volgende activiteiten van de Tanzaniaanse staat ten aanzien van de landbouw, die voor het gemak in het vervolg als 'landbouwmaatregelen' zullen worden aangeduid: staatsuitgaven, voorlichting, kredieten en marketing.

a. staatsuitgaven

Deze landbouwmaatregel is geoperationaliseerd door de variabele 'hoeveelheid rurale staatsuitgaven in het eerste vijfjarenplan (1964-1969) per hoofd van de rurale bevolking per regio' (zie tabel 2).

Het gaat hier niet om geplande uitgaven, maar om gerealiseerde dat wil zeggen werkelijk uitgegeven bedragen, die de financiële uitdrukking vormen van de staatsactiviteiten op het platteland. De doelstelling van het eerste vijfjarenplan was wat de agrarische sektor betreft gericht op het stimuleren van de commerciële produktie. Het ujamaa-beleid werd pas in de loop van de planperiode geformuleerd. Niettemin nemen we aan dat in de gerealiseerde bedragen reeds een ombuiging naar ujamaa-dorpen moet hebben plaats gevonden wanneer deze dorpen ook werkelijk door de staat gesteund werden (Vijverberg, 1979).

b. landbouwvoorlichting

Deze landbouwmaatregel is geoperationaliseerd aan de hand van de variabele 'hoeveelheid uitgaven aan agrarische projecten in het tweede vijfjarenplan (1969-1974) waarin de 'extension service' (landbouwvoorlichtingsdienst) centraal stond per hoofd van de rurale bevolking per regio' (tabel 2).

Hierbij is een duur project in Tanga dat veel meer dan alleen landbouwvoorlichting bevatte terzijde gelaten. Over meer voor de hand liggende variabelen als aantal inwoners per 'extension workers' of het aantal voorlichtingskursussen per inwoner stonden ons geen gegevens ter beschikking.

Direct na de onafhankelijkheid richtte de landbouwvoorlichting zich op de grote staatsboerderijen en op de rijkere meer gekommercialiseerde peasants en 'kulakken'. Deze strategie droeg bij tot een vergroting van de verschillen onder de peasants. De indruk bestaat dat na 1967 er niet veel verandering kwam in de doelgroep van de landbouwvoorlichting. Aangezien in de ujamaa-dorpen niet alle produktie gemeenschappelijk was, bestond zelfs de mogelijkheid dat de privé-produktie van meer gekommercialiseerde boeren eerder door de landbouwvoorlichting werd ondersteund dan die van anderen (De Vries, 1976).

c. kredieten

Deze landbouwmaatregel is geoperationaliseerd aan de hand van de variabele 'bedrag aan uitstaande leningen van de Tanzania Rural Development Bank in 1970/71 per hoofd van de rurale bevolking per regio' (tabel 2). Welke (doel)groepen het meest van deze leningen profiteren is niet bekend, evenmin onder welke voorwaarden ze worden verstrekt. Samenwerking met de International Development Association (een onderdeel van de Wereldbank) lijkt er toe te leiden dat de kredietverschaffende instanties in Tanzania min of meer gedwongen zijn zich te richten

Tabel 2: Landbouwmaatregelen per hoofd van de rurale bevolking per regio

82

regio	a) aant. in- woners (1967)	b) rurale staats- uitgaven, Shs. per hoofd, ('64-'69)	c) landbouwvoor- lichting en on- derwijsuitgaven voor agr.projek- ten ('69-'74) Shs. per hoofd	d) kredieten 1970/71, Shs. per hoofd	e) marktfacilitei- ten in tons per hoofd (1967)
Arusha	610.474	293	131	8.2	0.0950
Coast	511.506	263	115	5.9	0.3136
Dodoma	709.380	44	28	0.3	0.0570
Iringa	689.905	116	40	19.4	0.0816
Kigoma	473.443	130	43	0.1	0
Kilimanjaro	652.722	284	65	4.7	0.0296
Mara	544.125	105	42	2.3	0.0088
Mbeya	969.053	99	84	8.0	0.0031
Morogoro	685.104	356	173	2.1	0.0080
Mtwara/Lindi	1041.146	125	19	1.2	0.0447
Mwanza	1055.141	193	11	3.8	0.0337
Ruvuma	393.043	66	27	11.2	0
Shinyanga	899.468	72	26	0	0.0002
Singida	457.938	62	16	1.0	0.0197
Tabora	562.853	74	23	11.2	0.0151
Tanga	771.060	196	166	4.7	0.0813
West Lake	658.712	128	53	7.3	0

Bronnen: a) van der Mark (1975)

b) Vijverberg (1979)

c) Vijverberg (1979)

d) Clark (1978)

e) (Temu (berekend) (1977))

83

op gebieden met een belangrijke commerciële productie (Collinson, 1970, p. 255).

d. marketing

Al in de koloniale periode werd de marketing in Tanzania ver-richt door marketing boards. Na de onafhankelijkheid probeerde de Tan-zaniaanse staat via deze marketing boards greep te krijgen op de reeds ontstane gemeenschappelijke productie (de zogenaamde 'cooperative move-ment). Via de marketing boards werd het voor de Tanzaniaanse staat mo-gelijk een prijsbeleid te voeren dat een behoorlijke producentenprijs voor de boeren garandeerde in ruil voor verplichte verkopen van de pro-dukten door de boeren aan de boards. Na 1967 richtte het marketing-beleid zich via de boards (en de 'cooperative societies') op kleine boeren in het kader van de ujamaa-politiek (Temu, 1977).

Ook voor wat deze landbouwmaatregel betreft waren geen betrouwba-re gegevens beschikbaar die het gebruik van een voor de hand liggende variabele als 'aantal marketingfaciliteiten per hoofd per regio' moge-lijk maakte. Uiteindelijk is gekozen voor een operationalisatie op ba-sis van de variabele 'som van opslagcapaciteit voor maïs en de maalka-paciteit van maïs in 1967 per hoofd van de rurale bevolking per regio' (tabel 2). Zowel opslag- als maalfaciliteiten vormen een belangrijk onderdeel van de marketingfaciliteiten in Tanzania. Het probleem is echter dat de gegevens uitsluitend maïsofslag- en maïsmaalkapaciteit betreffen. Maïs is weliswaar het belangrijkste voedselgewas, maar vooral in de drogere streken wordt de voorkeur gegeven aan de verbouw van sorghum en gierst. Bovendien betreffen de gegevens het jaar 1967, het-zelfde jaar waarin de 'frontal approach' in de ujamaa-ontwikkeling werd afgekondigd, zodat niet zeker is of deze al op de marketingfaciliteiten heeft kunnen doorwerken. We zullen de variabele dan ook slechts zijde-lings in de verdere analyse betrekken.

Regionale ongelijkheid

De variabelen in tabel 1 en 2 zijn gedifferentieerd naar 17 're-gions' of provincies. De hoofdstad Dar es Salaam is in de Coast Region buiten beschouwing gelaten. Mtwara Region is na 1969 administratief gesplitst in de regio's Mtwara en Lindi. In verband met de vergelijk-baarheid van de gegevens zijn ze echter ook na die tijd als één regio beschouwd.

Om te kunnen vaststellen of er sprake was van een regionale onge-lijkheid in de spreiding van de landbouwmaatregelen is een eenvoudige maat toegepast. Van elke landbouwmaatregel (of beter gezegd van alle 17 skores op de variabele) is de standaardafwijking van het gemiddelde berekend. Om te voorkomen dat skores dicht bij het gemiddelde als hoog of laag beschouwd worden, is een veiligheidsmarge aangehouden rondom

het rekenkundig gemiddelde. Deze marge werd ruim gehouden omdat het gemiddelde gevoelig is voor buitensporig hoge en lage skores bij een gering aantal eenheden (17). Arbitrair is de grens gelegd bij 0.50 maal de standaardafwijking. Skores die $0.50 \times s$ boven of onder het rekenkundig gemiddelde lagen kregen respectievelijk een (+) of een (-) als skore, de overige (0).

Voor alle vier variabelen is op deze wijze het bestaan van regionale ongelijkheid te konstaten (tabel 3). Voor landbouwvoorlichting en kredieten is deze ongelijkheid wat gepolariseerder (weinig regio's met een gemiddelde skore) dan voor staatsuitgaven en marketing-faciliteiten.

Met betrekking tot de ujamaa-ontwikkeling (of beter de variabele percentage van de rurale bevolking in ujamaa-dorpen) is voor 1971 en 1973 dezelfde procedure gevolgd (tabel 3). Ook hier kan een regionale ongelijkheid gekonstateerd worden. Vanwege de zeer hoge skore van Mtwara-Lindi in zowel 1971 als in 1973 is de standaardafwijking groot, zodat een groot aantal regio's (0) skoren. Gezien de jaren waarop de variabelen van de landbouwmaatregelen betrekking hebben zou mogen verwacht dat ze reeds in 1971 de ujamaa-ontwikkeling hebben beïnvloed. De ujamaa-dorpen in 1971 kunnen we eerder als ontwikkeling in socialistische richting beschouwen als de ujamaa-dorpen in 1973 toen veel van de doelstellingen al verwaterd bleken te zijn. Bovendien is in 1973 het tijdsverval tussen onze variabelen en de stand van zaken met betrekking tot de ujamaa-dorpen al groter.

Onze hypothese over het staatsoptreden ten aanzien van de landbouw veronderstelt een ondersteuning van de ujamaa-dorpen door de (onderzochte) landbouwmaatregelen. Uit de vorige paragraaf is reeds duidelijk geworden dat van de onderzochte landbouwmaatregelen de doelgroepen niet of nauwelijks konden worden vastgesteld. We moeten onze analyse daarom nu noodgedwongen beperken tot de regionale patronen (en regionale ongelijkheid daarin) van landbouwmaatregelen in relatie tot het regionale patroon van ujamaa-dorpen en verwachten daarbij dat de landbouwmaatregelen het meest terecht komen in de regio's waar de ujamaa het meest ontwikkeld is.

Op het eerste gezicht is er niet veel samenhang tussen de reeksen. Gezien het gebrekkige empirische materiaal is het niet verantwoord de landbouwmaatregelen, uitgedrukt in (+), (-) of (0), op te tellen om een totaalbeeld te krijgen van de landbouwmaatregelen per regio. (Het is bijvoorbeeld niet geheel duidelijk aan welke soort landbouwmaatregel meer gewicht zou moeten worden toegekend.) We hebben daarom alleen die regio's geselecteerd die duidelijk positief skoren op de landbouwmaatregelen (dat wil zeggen 2 maal of meer) en die duidelijk negatief skoren (idem), met de aantekening dat de variabele marketingfaciliteiten hier niet in de beschouwing is betrokken. De gerestructureerde gegevens zijn vervolgens in tabel 4 afgezet tegen de ujamaa-ontwikkeling. De regio's zijn aangegeven op de kaart.

Tabel 3: Regionale ongelijkheid in landbouwmaatregelen en ujamaa-ontwikkeling

regio	staatsuitgaven	voorlichting	kredieten	marketingfaciliteiten	ujamaa 1971	ujamaa 1973
Arusha	+	+	+	+	+	+
Coast	+	+	0	+	+	+
Dodoma	-	-	-	0	0	0
Iringa	0	0	+	0	0	0
Kigoma	0	0	0	0	0	0
Kilimanjaro	+	0	0	0	0	0
Mara	0	0	+	0	0	0
Mbeya	0	0	+	0	0	0
Morogoro	+	0	+	0	0	0
Mtwara/Lindi	0	0	0	0	0	0
Mwanza	+	0	0	0	0	0
Ruvuma	0	0	+	0	0	0
Shinyanga	0	0	0	0	0	0
Singida	-	-	-	0	0	0
Tabora	0	0	+	0	0	0
Tanga	+	+	0	0	0	0
West Lake	0	0	0	0	0	0

$+ = p > \bar{x} + 0.5s$ $- = p < \bar{x} - 0.5s$ $0 = \bar{x} - 0.5s < p < \bar{x} + 0.5s$ $s = \sqrt{\sum_{k=1}^n \frac{(x_k - \bar{x})^2}{n}}$ $n = 17$	Staatsuitgaven: $\bar{x} = 113.89$ $s = 99.77$	Voorlichting: $\bar{x} = 60.20$ $s = 51.09$	Kredieten: $\bar{x} = 5.38$ $s = 5.00$	Marketingfaciliteiten: $\bar{x} = 0.0466$ $s = 0.0714$	Ujamaa: 1971: $\bar{x} = 7.1$ $s = 10.25$ 1973: $\bar{x} = 11.9$ $s = 13.87$
--	---	--	---	---	---

Tabel 4: Regionale ongelijkheid, scores voor regio's met veel, respectievelijk weinig landbouwmaatregelen met betrekking tot percentage van de bevolking in ujamaa-dorpen, de verhouding grootlandbouw/kleinlandbouw en marktproductie

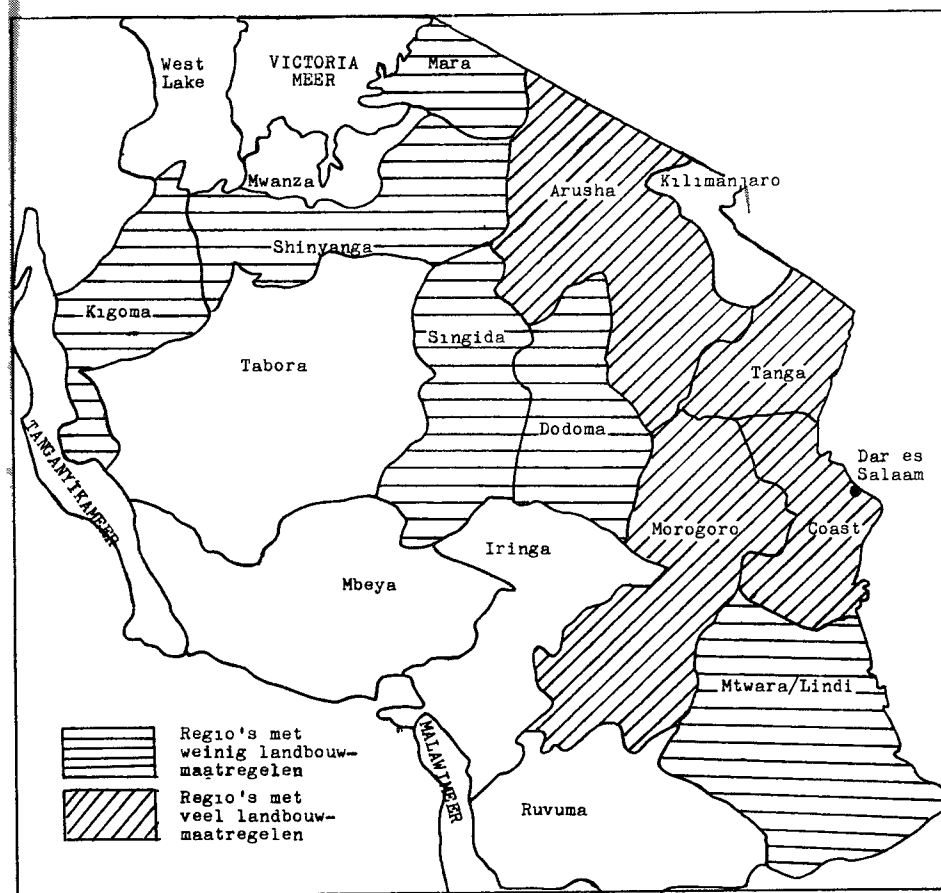
Regio's met veel landbouwmaatregelen	Ujamaa-bevolking		verh. groot-kleinlandbouw	marktproductie
	1971	1973		
Arusha	-	-	0	+
Coast	0	0	0	0
Tanga	0	-	+	+
Morogoro	-	-	+	+
Regio's met weinig landbouwmaatregelen				
Dodoma	0	0	0	-
Kigoma	0	0	-	-
Mara	+	0	-	-
Shinyanga	-	0	-	0
Singida	0	0	-	-
Mtwara/Lindi	+	+	0	-

+ = veel, 0 = middelmatig, - = weinig.

De regio's met veel landbouwmaatregelen (Arusha, Coast, Tanga en Morogoro) skoren gemiddeld of negatief op de ujamaa-ontwikkeling. Deze regio's, die wat deze maatregelen betreft als centrum regio's kunnen worden aangeduid, liggen in het noordoosten van het land. De regio's met weinig landbouwmaatregelen (Dodoma, Kigoma, Mara, Shinyanga, Singida en Mtwara/Lindi) skoren 3 maal gemiddeld, 2 maal positief en slechts 1 maal negatief. Opvallend is dat deze regio's direkt tegen de centrum regio's aanliggen. Op het eerste gezicht wordt de hypothese, dat de landbouwmaatregelen de ujamaa-ontwikkeling stimuleren, niet gesteund. Er is nog eerder sprake van het omgekeerde: bij veel landbouwmaatregelen valt eerder de lage graad van ujamaa-ontwikkeling op. Op grond hiervan moeten we voorzichtig konkluderen dat de ujamaa-ontwikkeling verwaarloosd wordt door de staat. Het zwaartepunt van de landbouwmaatregelen van de staat ligt niet bij ondersteuning van de socialistische transformatie van de agrarische produktie volgens het ujamaa-principe.

We moeten ons vervolgens afvragen of er andere redenen te vinden zijn die bepalen welke regio's van veel landbouwmaatregelen worden voorzien.

Het ligt gezien onze theoretische vooronderstellingen voor de hand te zoeken naar variabelen die een indicatie kunnen zijn voor de aanwezigheid van andere doelgroepen c.q. belangengroeperingen in de landbouw



Kaart 2. Tanzania, regionale ongelijkheid met betrekking tot het toewijzen van landbouwmaatregelen

op wie de landbouwmaatregelen gericht zijn of die de landbouwmaatregelen naar zich toe trekken. We denken daarbij allereerst aan de groep van 'kulakken' en eigenaars/managers van plantages, (voormalige) settlerbedrijven en staatsboerderijen. Als indikator voor de aanwezigheid van deze groep in een regio hebben we de variabele 'verhouding grootlandbouw/kleinlandbouw in het grondgebruik van de regio in 1970' in onze beschouwing opgenomen. We hopen hiermee te kunnen nagaan in hoeverre de hoeveelheid landbouwmaatregelen in een regio samenvalt met de aanwezigheid van een groep van rijkere en grotere boeren. In het voorgaande hebben we er reeds op gewezen dat deze groep op lokaal nivo veel invloed kan uitoefenen.

In tabel 5 is de verhouding tussen groot- en kleinlandbouw per regio weergegeven. Tevens zijn daarbij de scores vermeld die tot stand zijn gekomen volgens de methode die is toegepast in tabel 3.

Tabel 5: Verhouding grootlandbouw/kleinlandbouw (1970) per regio en de marktproductie per hoofd van de rurale bevolking per regio (1967)

regio	$\frac{\% \text{groot}}{\% \text{klein}} \times 10^*$	regionale ongelijkheid**	marktprod. Shs. per hoofd	regionale ongelijkheid
Arusha	1.8	0	152	+
Coast	3.1	0	81	0
Dodoma	1.4	0	16	-
Iringa	0.2	-	100	0
Kigoma	0	-	34	-
Kilimanjaro	5.9	+	276	+
Mara	0	-	49	-
Mbeya	3.3	0	56	-
Morogoro	7.3	+	153	+
Mtwara/Lindi	1.6	0	67	-
Mwanza	0	-	97	0
Ruvuma	0	-	56	-
Shinyanga	0	-	89	0
Singida	0	-	13	-
Tabora	0.6	-	73	-
Tanga	6.3	+	209	+
West Lake	1.9	0	73	-

* $\bar{x} = 2.3$ ** $\bar{x} = 92$
 $s = 2.37$ $s = 67$
 $n = 17$ $n = 17$

regionale ongelijkheid: + = veel; 0 = middelmatig; - = weinig

Bronnen: 1) Van der Mark (1975)
 2) Berry (1971)

Een positieve score betekent een aanzienlijke groep grootlandbouwbedrijven in de regio. Bekijken we hoe de regio's met veel, respectievelijk weinig landbouwmaatregelen scores op deze variabelen (tabel 4), dan zien we dat er een duidelijkere samenhang bestaat tussen landbouwmaatregelen en het al dan niet voorkomen van grootlandbouw. Met name regio's met weinig landbouwmaatregelen zijn regio's met weinig grootlandbouw. We kunnen hieruit konkluderen dat de kleinlandbouwgebieden worden verwaarloosd. Blijkbaar heeft de klasse van peasants niet veel invloed op de maatregelen van de staat ten aanzien van de landbouw. Niet alle regio's met veel landbouwmaatregelen blijken echter veel grootlandbouw te hebben, met name Arusha en Coast. Bovendien blijkt dat niet alle regio's met veel grootlandbouw veel landbouwmaatregelen ontvangen. De Kilimanjaro-regio, met Tanga en Morogoro getypeerd als een regio met veel grootlandbouw, is niet beschouwd als een regio die veel landbouwmaatregelen ontvangt. Uit tabel 3 kan echter voorzichtig worden gekonkludeerd dat de landbouwmaatregelen voor deze regio per saldo wel positief zijn.

We stellen ons tenslotte de vraag of er naast de invloed van belangengroeperingen op de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw nog andere factoren zijn die (mede) bepalen dat landbouwmaatregelen aan bepaalde regio's ten goede komen. Weliswaar spreekt uit tabel 5 een verwaarlozing van kleinlandbouw-regio's maar er is niet onverdeeld sprake van een bevoordeling van regio's met veel grootlandbouw. Een beleid dat reeds lang in Tanzania, evenals elders in Afrika, met betrekking tot de landbouw werd gevolgd was de vergroting van de marktgerichte produktie (kommercialisering) om daarmee de zo gewenste verhoging van het BNP te bereiken. Dit min of meer 'nationale beleid' neigt er vaak toe om aan te sluiten bij de reeds aanwezige commerciële produktie (in groot- en kleinlandbouw) omdat daarmee snelle resultaten kunnen worden behaald. Onze laatste vraag luidt daarom of het toewijzen van nieuwe landbouwmaatregelen aan bepaalde regio's (uitgedrukt in onze variabelen over staatsuitgaven, landbouwonderwijs en kredieten) (mede) bepaald wordt door de mate van kommercialisatie in die regio.

De mate van kommercialisatie is in tabel 5 uitgedrukt in de variabele 'waarde van de agrarische marktproductie per hoofd van de rurale bevolking per regio in 1967'. Uit tabel 4 blijkt vervolgens dat de regio's die weinig landbouwmaatregelen ontvangen ook weinig gekommercialiseerde regio's zijn en dat de regio's die veel landbouwmaatregelen ontvangen sterk gekommercialiseerde regio's zijn.

De regio's met weinig landbouwmaatregelen Kigoma, Shinyanga, Mara en Singida waren in 1967 belangrijke uit-migratie gebieden; Mtwara/Lindi kende enige uit-migratie (Van Geuns, 1981, p. 108). Kigoma, Singida en Dodoma zijn (verder) dun bevolkt, terwijl de laatste twee ook nog uitgesproken droge streken kennen. De regio's met veel landbouwmaatregelen Arusha, Tanga, Morogoro en Coast zijn verder wat moeilijker te karakteriseren. Tanga is dicht bevolkt; Morogoro, Coast en Tanga ontvangen voldoende neerslag om landbouw zonder veel problemen mogelijk te

maken; alleen Arusha kent buiten de bergachtige streken met stuwingsregens ook droge streken.

We hebben in het voorafgaande gekonstateerd dat er een regionale ongelijkheid is in het optreden van de Tanzaniaanse staat ten aanzien van de landbouw. De regionale ongelijkheid wordt in tegenstelling tot wat in onze hypothese is geformuleerd niet verklaard door een ondersteuning van de staat van de regio's met veel ujamaa-dorpen. De boeren in deze regio's lijken de maatregelen van de staat ten aanzien van de landbouw niet in hun richting te kunnen ombuigen. Voor een deel lijkt een andere belangengroepering namelijk 'kulakken en eigenaars/managers van plantages/(voormalige) estates en staatsboerderijen' dat wel te kunnen. Staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw lijken daarom ook maar weinig aan kleinlandbouw-regio's ten goede te komen. Voor een ander deel blijken de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw echter niet met de aanwezigheid van bepaalde belangengroeperingen samen te hangen maar met al of niet gekommercialiseerd zijn van de agrarische produktie in de regio.

4. KONKLUSIE

In dit artikel zijn we er slechts ten dele in geslaagd zicht te krijgen op de veronderstelde relaties tussen staat en regionale ongelijkheid. Dat is te wijten aan een aantal praktische omstandigheden die de uitvoering van het onderzoek belemmerden, maar mogelijk ook aan een aantal theoretische vooronderstellingen en onze uitwerking daarvan. Uitgangspunt is geweest dat de regionale ongelijkheid in staatsmaatregelen begrepen kon worden met behulp van een analyse van de belangengroeperingen achter de staat. Bij gebrek aan empirisch materiaal hebben we deze relatie tussen staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw en belangengroeperingen alleen op regionaal nivo kunnen nagaan. Landbouwmaatregelen in Tanzania blijken niet ten goede te komen aan regio's met een grote ujamaa-ontwikkeling, maar eerder aan regio's met veel grootlandbouw. Of binnen die regio's echter de landbouwmaatregelen alleen aan grote bedrijven toekomen, dan wel meer verspreid zijn over alle agrarische producenten blijft de vraag. Een analyse op distriktsnivo (die niet binnen onze mogelijkheden lag) zou hierover uitsluitsel kunnen geven. Het lijkt er op dat de macht van de 'burokratische bourgeoisie' beperkt is. Het feit dat de ujamaa-strategie in 1975/76 verlaten is, en het verschijnsel dat regeringen steeds vervangen worden (hoewel Nyerere blijft) ondersteunen dit idee.

Daarnaast kan de vraag worden gesteld of de door ons gevolgde uitwerking van de staatsmaatregelen ten aanzien van de landbouw de konklusie, dat deze de ujamaa-ontwikkeling niet ondersteunen, reeds bij voorbaat heeft bepaald. Zo heeft de variabele 'staatsuitgaven' gedeelte-

lijk betrekking op een periode dat het ujamaa-model nog niet op landelijk nivo tot doel was verheven. Ook in de variabele 'marktfaciliteiten' kan het ujamaa-beleid mogelijk nog niet hebben doorgewerkt, bovendien is reeds gewezen op een ander probleem met betrekking tot deze variabele. Tenslotte hebben we alleen de staatsmaatregelen op het terrein van de agrarische produktie met betrekking tot de ujamaa in het onderzoek betrokken. We hebben daarmee niet geheel recht gedaan aan het karakter van de ujamaa-dorpen, hoewel de doelstelling van een ontwikkeling naar kollektieve produktie als centrale doelstelling kan worden opgevat. Echter ook op de terreinen algemeen onderwijs en gezondheidszorg heeft zich het een en ander afgespeeld. Mogelijk is daar de ondersteuning vanuit de staat veel groter geweest.

Verder is uit het voorgaande duidelijk geworden dat de regionale ongelijkheid in het staatsoptreden ten aanzien van de landbouw niet alleen verband hoeft te houden met de invloed van belangengroeperingen. Ook de reeds aanwezige mate van agrarische kommercialisatie in een gebied kan daarop van invloed zijn, met name wanneer overwegingen als een snelle verhoging van de marktproduktie en vergroting van de export om broodnodige deviezen te verkrijgen voor aflossing van buitenlandse leningen een rol spelen. Maar anderzijds is het wellicht ook mogelijk de mate van kommercialisatie op te nemen in een meer verfijnde analyse van de klassenstructuur, zodat bijvoorbeeld de grote groep peasants verder gedifferentieerd zou kunnen worden. In de inleiding hebben we duidelijk gemaakt dat de invloed van belangengroeperingen niet zonder meer op de invloed van klassen kan worden herleid, ondermeer vanwege het bestaan van etnisch-regionale belangen. Hieraan hebben we echter weinig aandacht besteed. We hebben wel vastgesteld dat in de leiding van de onafhankelijkheidsbeweging veel Chagga's, Haya's, Sukuma's en Nyakyusa's belangrijke posities bekleedden. Geen van deze groepen zijn echter afkomstig uit regio's waar veel landbouwmaatregelen terecht komen, hoewel de regio's Kilimanjaro (Chagga's) en Mbeya (Nyakyusa's) toch minstens op een landbouwmaatregel positief skoren. Vanwege het hoge schaalnivo waarop onze analyse zich heeft bewogen kan echter niet worden gezegd dat "cross-class bonds" geen enkele rol spelen in Tanzania.